

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО

**ЗАГРОЖЕНІ МОВИ.
КРИМСЬКОТАТАРСЬКА
ТА ІНШІ ТЮРКСЬКІ МОВИ
В УКРАЇНІ**

Київ 2016

КАРАЇМСЬКА МЕДЖУМА З БАХЧИСАРАЙСЬКОГО ПАЛАЦУ

Оксана Тищенко-Монастирська

Проект транслітерації, перекладу та лінгвістичного аналізу караїмської меджуми з фондів Бахчисарайського історико-культурного заповідника ми розпочали у 2013 році. Він був частиною проекту з упорядкування та підготовки до публікації караїмської колекції, що здійснювався під керівництвом караїмознавця Дмитра Анатолійовича Прохорова та директора музею Валерія Євгеновича Науменка. Проект припинив своє існування в березні 2014 року разом із повноваженнями керівництва внаслідок російської окупації Криму. Однак це не повинно завадити публікації такого цікавого з лінгвістичної точки зору джерела, як караїмська меджума, яких, слід зазначити, на теренах Криму залишилося дуже мало. Тут подано опис опрацьованого нами фрагмента меджуми з Бахчисарайського палацу.

Караїмська меджума з фондів Бахчисарайського історико-культурного заповідника КРУ БИКЗ КП-4958 / К-8 є антологією турецької, кримськотатарської та російської літератур XVIII–XIX ст. Місце, час написання, а також ім'я власника (або власників) невідомі. Порівняння з уже дослідженими текстами караїмських збірників Ерака¹, Катика², Килджі³ дозволяє датувати це

¹ Radlov W. W. Proben Der Volkslitteratur Der Nordlichen Turkischen Stamme: Kuzey Turk Boylارينin Halk Edebiyatından Örnekler / Tülay Çulha Çeviren. Mehmet Olmez Publications, Istanbul, 2010.

² Henryk Jankowski. The contents of Katyk's mejuma / Тюркская и смежная лексикология и лексикография. Сборник к 70-летию К. Мусаева. – М., 2004. – С. 103–119; Tülay Çulha. Kırim Karaycasının Katık Mecuması Mehtin – Sözlük – Dizin. – Istanbul, 2010: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 46.

³ Gulayhan Aqtay. Eliyahu Ben Yosef Qilci's Anthology of Crimean Karaim and Turkish Literature. – Vol. 1 & 2: Critical Edition with Introduction, Indexes and Facsimile. – Istanbul, 2009.

джерело другою половиною XIX ст. Меджума з фондів БІКЗ має повних 88 непрономерованих сторінок, є пошкоджені, вирвані і неправильно склеєні сторінки. Рукопис написаний типовим кримським єврейським півкурсивом, діакритичні знаки проставлені подекуди в окремих випадках. Мова рукопису неоднорідна: більшість текстів написано турецькою мовою, кримськотурецьким варіантом⁴, тобто південнобережним діалектом кримськотатарської мови, є тексти на північному діалекті кримськотатарської мови, а також є текст російською мовою. Почерки огузького і кипчацького розділів збірника відрізняються. На сторінках кипчацького розділу олівцем по-російськи написані імена “Караимь Самоиль”, “Караимь Абрам”, “Караимь Исаць”. На сторінці 19 міститься екслібрис із першими шістьма літерами єврейської абетки (алеф א, бет ב, гімел ג, далет ד, хе ה, вав ו). Декотрі пісні мають назви й авторів, зазначені у верхній частині сторінки або на початку нового тексту чорнилом або олівцем. Авторство інших – без заголовків – можна визначити в останньому куплеті за законами тюркського віршування. Літературні і народні твори, що містить досліджувані нами меджума, представлені жанрами кошма, семаї, керем, диване, календері, тюркю, мані, дестан. Більшість належать або приписана перу Ашика Умера, іноді помилково (16 пісень, з них пісня “Au zahide aç gözünü saraya baqta ibret al” є переспівом твору Юнуса Емре “Zahirde aç gözünü sahraya bakta ibret al”)⁵, Караджаоглана (під одним з його імен Саїль-оглу – 1 пісня), Ашика Гевхері (5 пісень). Чимало пісень із дестанів про Ашика Гаріба і

⁴ Henryk Jankowski. Karaim mejumias in Eupatoria / Unknown Treasures of the Altaic World in Libraries, Archives and Museums. 53rd Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Institute of Oriental Manuscripts, RAS, St. Petersburg, July 25–30, 2010. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2013. – P. 246. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkvölker, 13).

⁵ Ашик Умер поряд з Ашиком Гевхері та Караджаогланом найбільш популярні турецькі виконавці народних пісень XVII–XVIII ст. Місце і дата народження Ашика Умера й Ашика Гевхері суперечливі, однак в обох випадках існують версії про їхнє кримське походження [Faroghi S. The Cambridge History of Turkey: The later Ottoman Empire, 1603–1839. – Cambridge, 2006. – P. 501].

Караджаоглана, що становлять типовий контент кримських тюркських народних збірників. На сторінці 75 розміщено російський романс “Я в пустыню удаляюсь”⁶, записаний ламаною російською мовою єврейською графікою. Більшість сторінок мають накреслені поля, подекуди на полях містяться куплети й афористичні вирази. Кінець рядка зазвичай позначено двома літерами “йод” ך, іноді без позначень. Кінець тексту, як правило, супроводжується єврейським словом tam “кінець”, яке іноді повторюється двічі, тричі і більше. Почерк розбірливий, пам’ятка в хорошому стані, однак подекуди клякси, виправлення, розмиті, затерті місця ускладнюють прочитання деяких фрагментів.

Мова рукопису неоднорідна. Тексти становлять собою суміш османсько-турецьких, кримськотурецьких і кримськотатарських мовних особливостей. Значний вплив османсько-турецького субстрату помітний на всіх творах меджуми, окрім фрагмента епосу про Едіге, мовні особливості якого дозволяють говорити про належність до північного діалекту кримськотатарської мови.

Оскільки єврейська графіка, якою послуговувалися караїми, становить собою консонантне письмо, а на позначення різних голосних і деяких приголосних могли вживатися одні й ті ж знаки, то, говорячи про фонетичну систему мови зазначеного писемного джерела, особливо в системі вокалізму, можна відзначити лише деякі характерні риси.

Про наявність передніх голосних [ö], [ü], а також заднього [ɪ] в мові досліджуваного тексту свідчить різниця у використанні приголосних коф і кеф (q і k в транскрипції). Перед [a], [o], [u], [ɪ] завжди уживається коф, приміром: *qalsın* “хай залишиться”, *izaqlardan* “здалека”, *qurban* “жертва”, *qoynına* “перед собою; не забаром”. У словах, де мають бути передні [ö], [ü], [e], [i], незмінно стоїть кеф, наприклад: *melek* “янгол”, *gelecektir* “прийде”, *müşkül* “важкий”, *külhan* “піч”, *derki* “він каже, що”, *eki* “два”, *dökerim* “ллю”.

⁶ Романс належить відомій російській виконавиці народних пісень Марині Воїнівні Зубовій, написаний 1791 року, мав народну популярність і був поширений у російських збірниках протягом усього XIX ст. Див.: Русские поэтессы XIX века / Сост. Н. В. Банников. – М.: Сов. Россия, 1979.

На письмі відображена фонологічна довгота деяких голосних, зокрема $\hat{a}$: *nasiât* “повчання”, *suâl* “питання”, $\hat{a}\check{s}q$ “любов”, $\hat{a}qibat$ “доля”, $\hat{s}ât$ “година”; трапляється також орфограма $a\hat{a}$: *aâla gözler* “ясні очі”; однак уживання цього знака може також виконувати словороздільну функцію для коротких голосних, пор.: $\hat{a}y$ “місяць” і *ay* вигук “ай”, $\hat{a}l$ “червоний” і *al* “візьми”, $\hat{a}lem$ “всесвіт” і *alem* “знак”. Проте ці відмінності непослідовні.

Наявність задньоязикового дзвінкого спіранта $\check{g}$ не викликає сумнівів, оскільки він передається спеціальною графемою “гімель” з лігою *dağ* “гора-Poss.”, *yaprağ* “лист-Poss.”, *buçağ* “ніж-AccPoss.”, *ğamzesi* “звabливий погляд-Poss.”, однак частіше не відрізняється на письмі від дзвінкого задньоязикового оклюзива *g*.

Фонетичні та фонологічні особливості огузької частини меджуми. На початку слів турецького кореня переважають дзвінкі приголосні, наприклад: *biçer*, *gendi*. Однак у текстах меджуми чимало відхилень під впливом місцевого діалектного ареалу. Найбільш поширеними чергуваннями є такі:

g~k: *göksü* “груди-Poss.” ~ *köksinde* “груди-Loc.Poss.”, *göklere* ~ *kök yüzünde* “на небі”, *gez~kez* “кожний”; **t~d**: *tatlı~datlı* “солодкий”; **ev~oy**: *sevlemek~söylemek* “говорити”, *boyle~beyle* “такий”; **q~h**: *qan~han* “кров”, *vaqtı~vahtı* “час-Poss.”; **h~ø**: *sahraya* → *saraya* “пустеля, степ-Dat.”, *asil* → *hasil* “благородний, аристократичний”; **m~n**: *pembe~penbe* “рожевий”; **ü~i**: *vücüd~vicid* “тіло”, *dülber~dilber* “гарний”, *üstimize* “над нами”, *bilbil* “соловей”; **u~ı**: *Macnun~Macnın* (власне ім'я), *şı qadar* “досі” ~ *şu meydana* “на той майдан”; **ø** → **a** під впливом російської мови *sevdalara saldıñ sen* “ти змарнів від кохання”;

лабіалізація голосного *i* після губних приголосних *b*, *p*, *m*: *pı* → *pu qapu* “брама”; *bı* → *bu butaq* “гілка”.

Деякі чергування неоднозначні і, ймовірно, лише графічні, оскільки їх можна пояснити як діалектними відмінностями, так і відсутністю діакритиків, наприклад: **p~f**: *Parhat* (власне ім'я), *pena~fena* “поганий”, *çipte* “пара”, *ependim* “мій пане”, *peyrad~feyrat* “крик”; **k~h**: *taktım* “трон-Poss.Acc.” ~ *taht* “трон”.

⁷ Турецькі граматики відзначають це явище в турецькій мові щонайменше до 50-х років ХХ ст. [Кононов 1956].

Караїмська меджума з Бахчисарайського палацу

Типовим є порушення сингармонізму, характерне для кримських говірок, наприклад: *oqtır* “стріла (предикат)”, *olsın* “хай буде”, *öksiz* “сирота”, *sözimden* “від моїх слів”.

У меджумі з Бахчисарайського палацу відображено порушення чергування приголосних на стику морфем⁸: *dudaqını* “губи-Poss.Acc.”, *yanaqını* “щоки-Poss.Acc.”, однак наявність очікуваних форм (наприклад, *qalpagını* “головний убір-Poss.Acc.”), а також інші випадки порушення чергування, незручні для вимови (наприклад, *dertde* “горе-Loc.”, але є форма *dertten*, *qudretten*), свідчать про те, що письмо не завжди відображало вимову.

Подекуди не зберігається подвоєння приголосних, наприклад: *beli* (замість *belli* “відомий”), *giti* (замість *gitti* “він пішов”), *qube* (замість *qubbe* “купол”). Натомість на місці редукованого приголосного може з'являтися подвоєння, наприклад: *ziynet* → *zinnnet* “велич”.

Матеріал меджуми фіксує явище стягнення основ, характерне для розмовного мовлення, наприклад: *niyledim* ← *ne eyledim* “що я зробив?”, *naytayıq* ← *ne aytayıq* “що нам сказати?”, *nicun* ← *ne icun* “навіщо”, *niytaim* ← *ne aytayım* “що мені слід сказати?”.

Морфологічні особливості. Афікси відмінків та дієвідмін становлять суміш огузьких і кипчацьких форм. Написання формо-творчих афіксів переважно окреме, наприклад: *kilse sine* “церква-Dat.”, *yatır dılar* “вони поклали”.

У тексті меджуми, як правило, переважає огузький генитив -*ıñ* після голосних основ, -*ın* – після приголосних, однак трапляються відхилення, зумовлені впливом кримської розмовної традиції, наприклад: *osman ıñ* “Османа-Gen.”. Датив здебільшого огузького типу на -*a* після приголосних, -*ya* – після голосних, наприклад: *dunyaya geldim* “я прийшов у світ”. Спорадично трапляються кипчацькі форми на -*ga*. Переважає акузатив на -*i*, -*ı*, проте іноді зустрічається кипчацька форма -*ni*: *şeherni* “місто-Acc.”.

Предикативні афікси, уживані в тексті, становлять форми однини та множини 1, 2, 3 особи: *bir ananıñ qızıyım* “я – мамина”.

⁸ Це явище також відзначає Г. Актай у меджумі Килджи [Aqtaу. Ор. cit. – P. 35].

донька”, *cümlemiz* “усі ми”; *güzellerin şahı sensin* “ти – цариця красунь”, *kimin sen* “чий ти?”, *acısın dostum* “ти ображений, мій друже”, *ah ne yaman güzelsin* “ах, яка ти вродлива”; *âşiq ümer biçaridir* “Ашик Умер – бідолаха”, *ne tatlıdır dilleri* “які солодкі слова”.

У системі дієслова найбільш уживаними формами теперішнього часу є форми з афіксом -(a)ur: *dizeyürler* “вони складають”, *eyleyür* “він робить”, *aytmayur* “він не говорить”, *qorqmayur* “він не боїться”.

Невеликою кількістю прикладів представлений інший тип теперішнього часу з афіксом -(y)a-: *anlayım* “я розумію”, *gülmeyim* “я не сміюся”, *qurban olam mah yüzüne* “я жертвую собою заради місяцеликої”, *beni aglatma inletme soram* “прошу, не змушуй мене плакати, страждати”.

Форми майбутнього категоричного на -асаq- є поодинокими, наприклад: *qouına girecek vaqti* “час, що прийде попереду”, *ahır zaman olacaqtır* “грядуть важкі часи”, *gazi bir gun gelecektir* “одного дня прийде святий”. Ймовірно, причиною цього є семантична і функціональна подібність до аориста, який, окрім майбутнього і теперішнього часу, виражає ще ряд модальностей, у тому числі намір, імовірність, обіцянку тощо. Аорист утворюється за допомогою афіксів -ar- ~ -ır-: *umarım* “я маю надію”, *atarız* “ми кидаємо”, *ötüşür* “вони перегукуються”, *qoyarlar* “вони кладуть”, *gezer* “(по)гуляє”, *aglarsın* “ти (за)плачеш”, *qatlanır* “він стерпить”, *baqarsın* “ти побачиш”. Заперечні форми утворюються за допомогою афікса -maz-: *qilmazsın* “ти не виконаєш”, *uzatmaz* “він не продовжить”, *inanmaz* “він не повірить”, *bilmez* “він не знатиме”.

У текстах меджуми трапляються також архаїчні дієслівні форми аориста, наприклад *gelur*, *qalur*, поряд із сучасними *gelir*, *qalır*, архаїчні дієприкметникові форми на -ub також спорадично відображені в тексті меджуми.

Простий минулий час звичайно формується за допомогою афікса -di: *dedim* “я сказав”, *verdin* “ти дав”, *qış geldi* “прийшла зима”. Поширеним у цій категорії є порушення сингармонізму як щодо голосних (наприклад, *alma gördim ben bir dalda* “я побачив яблуко на гілці”, *derdinle sararıp soldım* “у горі я пожовк, зів’яв”), так і щодо приголосних (наприклад, *aqlısını başımdan ol aldı gitdi*

Караїмська меджума з Бахчисарайського палацу “вона забрала мій розум”; *dünyayı aldı gitdu* “узав цілий світ”, *bilbil fiğan itdi* “соловей тужив”).

Поширеним є минулий неочевидний на -mİş: *ahmedim binmiş atına* “мій Ахмед сів верхи на коня”, *yarımın elleri degmiş* “руки коханої торкнулися”, *qalamın almış eline dostına namı yazar* “взяв до рук перо і пише другові лист”. Він також утворює складні дієслівні форми з імперфектним значенням, приміром: *çoq güzeller görmüş edim* “чимало красунь я бачив”.

Дієприкметник переважно огузького типу на -an, -yan: *gelen* “той, що приходить”, *eyleyen* “той, що кращає”, *gülen* “той, що сміється”, *aqan* “той, що тече”, *olmayan* “той, що не...” (конструкція), *qaçan* “той, що утікає”.

Синтаксичний спосіб вираження видових значень дієслова, а також перифрастичні форми дієслова характерні турецькій мові. Так, у прикладі *âli âl olmuş kızarmış ben gördüm yapaqını* дієслово *kızarmış* “почервонів, зарум’янівся” у формі минулого суб’єктивності. Аорист із дієсловом ol- “бути” набуває відтінку результативності. Аорист із дієсловом olmak утворює значення початку дії, наприклад: *her yigidiñ öz yaresin öz güli ilen sarar oldu* “кожен джигіт за своєю коханою, за своєю квіткою починав упадати”.

У текстах досліджуваної меджуми переважають предикативні форми огузького типу *var*, *yoq*, *gerek*.

Лексичні особливості. Характерною рисою лексичного складу караїмської меджуми з Бахчисарайського палацу є наявність і паралельне уживання діалектних інваріантів, наприклад: *servi* та *selvi* “кипарис”, *degmek* та *tiymek* “торкатися”. Значна кількість запозиченої лексики і фразеології арабського та перського походження: *dil* “серце”, ар. *kezalik* “також”, *libas* “одяг”, *sine* “груди, серце”; *ab-u hayat* “жива вода”, ар.-перс. *sât bi sât* “година за годиною”. Трапляються слова грецького (liman), італійського (pilanka), іспанського (qalion) та гебраїського (tam) походження. Власні назви та імена, що трапляються в тексті меджуми: *cebrail*, *allah*, *ispania*, *malta*, *aq deniz*, *suleyman*, *ahmed*, *ibraqim*, *abdirahim*, *gevheri*, *aşiq ümer*, *qaraca oglan*, *parhat*, *tasnun*.

Кипчацька частина меджуми. Уривок тюркського епосу про Едиге вельми фрагментований, що спричинило наявність чималої кількості незв’язних рядків, які стають зрозумілими лише

після порівняння з іншими варіантами епосу⁹. Таким, наприклад, є фрагмент відвідин співця Супри:

Tohtamış <day> kan erler
qaranguda çataldan menzil yiktirdi
yuz doqsan beş yaşında Supra
dai qart cırab nuñ saqların
âl ola man ortip
tişlerin çiy yipek men ur <...>
endi Tohtamış dai han
erler Supra dai qart cırab ga
içki yaqtan yir berdi

“Воїни хана Тохтамиша дістали наказ, як стемніє, запрягати зі стоянки на роздоріжжі. Щоки стодев’яностоп’ятилітнього Супри, старого співця, перев’язали і накрили, його зуби – справжній шовк. Тоді воїни хана Тохтамиша старому співцеві Супрі дали випити”.

Зрозуміти цей фрагмент можна, порівнявши його з іншими, більш повними варіантами епосу. Старий Супра був настільки німецьким, що не міг самостійно приїхати на прохання хана, тоді воїнам Тохтамиша довелося здійснити ряд маніпуляцій (перев’язати щелепу, що відвалювалася, освіжити хмелем, посадити на коня тощо) і так спровадити співця.

Мовні особливості кипчацького фрагмента тексту меджуми відбивають найбільш характерні риси північно-західної групи тюркських мов, чим він суттєво відрізняється від решти (огузьких) текстів досліджуваної пам’ятки. З-поміж фонетичних та фонологічних особливостей слід відзначити такі:

- 1) зміна кінцевого ğ/q → w після широкого голосного: uğ → iw buğa ~ bıwa “бик”, buğım ~ bıwım “суглоб”;
- 2) чергування b~w: abız~awız “рот”, ubul~uwul “син”, qabga~qawga “бійка”, а також перехід w → b: sinaw “ворожба” → sinabçı “ворожбит”, cırlaw “пісня” → cırlabçı “співак”;

⁹ Самойлович А. Н. Вариант сказання о Едигее и Тохтамыше, записанный Н. Хакимовым / Тюркологический сборник, 1972. – М., 1973. – С. 199]; див. також карасубазарські варіанти епосу у В. В. Радлова. Названа праця. – С. 146–149, 154–165.

Караїмська меджума з Бахчисарайського палацу

- 3) зникнення кінцевого ğ/q після вузького голосного: qattıĝ → qattı “міцний, жорсткий”;
- 4) джокання (або несистематичне чергування c~y) в анлаути: уарıncası саута “не стели мантію”, erni ciqa “його губи тонкі”, однак qırıq уонар “він робить аркан”, senin yılqın “твій табун”;
- 5) приголосні p, q, k в позиції між голосними під впливом асимілятивних процесів переходять у відповідні дзвінки b, ğ, g: кер → keb “багато”;
- 6) протеза iraqı “раки, хміль, спиртний напій”, yipek “шовк”. Відзначимо тут також одиничний випадок епентези dörut ← dört “чотири”.

Найголовніші морфологічні ознаки:

- 1) категорія відмінка представлена відмінковими формами північно-західного типу, наприклад: генітив -nıñ: cırab nuñ “співака”, bergen niñ “принесеного”; датив -ga: büyrekke “пирог”, balga “меду”;

- 2) предикативні афікси 1 особи однини -man: saqların âl ola-man “щоки почервоніли”, tişlerin çiy yipekmen “зуби – справжній шовк”;

- 3) трапляються архаїчні дієслівні особові форми, наприклад: qart idim “я був старим”;

- 4) дієприкметник на -gan: aytqan sözü “сказане слово”, qoşulgan yerinde “у місці з’єднання”, який також виконує функцію минулого часу: bal büyrekke tüşken “мед у пиріг упав”, büyrek balga pişken “пиріг у меду спікся”, anı körgen “його бачив”. Поряд з ним уживається і простий минулий: qazdırdı “викопав”, soydırdı “зарізавав”, sıydırdı “зібрав”, bilmedi “не знав”, qaldı “залишився”, berdi “дав”, трапляються характерні порушення сингармонізму, зокрема: qızıl tilim urbga kilmeydu “моя велемовність не допомогла”;

- 5) на позначення майбутнього часу уживається лише аорист: bolur “буде”, yonar “виріже”, haydar “віджене”, uçmaz “не полетить”, bolmaz “не буде”, tutmaz “не втримає”.

- 6) теперішній час: körüne “бачить, видно”, berimi “чи дає?”;
- 7) особові займенники: men “я”, on, anı “він, його”.

Лексичний склад характерний для кипчацьких мов (ubul, uvul “хлопець, син”, тоуні “його шия”, celke “загривок”, kenşu “порада”, qarışqır “вовк”). Привертає увагу чимала кількість архаїчної

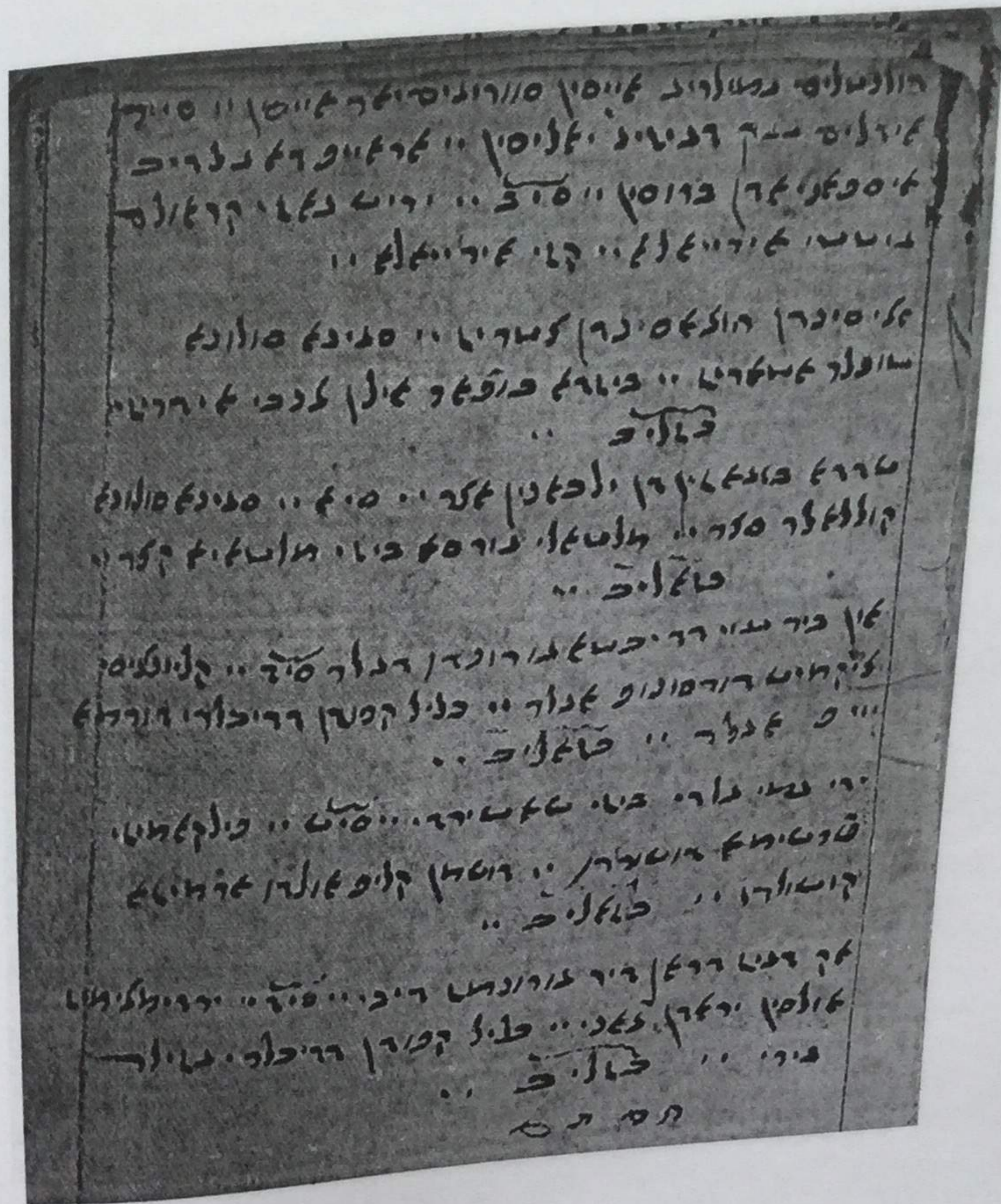
тваринницької термінології та виразів (*qunap qoy* "трирічне ягня", *moyni erek* "його шия вільна" (про необ'їждженого коня), *quruq* "жердина із зашморгом для ловів коней", *kürgeci* "конюх", *yulqın* "табун"), лексики на позначення етнографічних предметів та явищ (*yarınca* "накидка", *etegi yeni sum altın qniyin tun* "шуба з подолом, прикрашеним золотими монетами *som*", *ernevi siqa sır* "чаша з тонкими краями", *quşune* "майстер битися навкулачки", *osaq qazdırdı* "викопали кабицю"), історичних постатей (*tegin* "нащадок", *qanıke* "донька хана, царівна").

Таким чином, мова більшої частини меджуми з фондів Бахчисарайського історико-культурного заповідника репрезентує переважно огузьку основу з елементами розмовних форм кримського діалектного ареалу, в яких виразно оприявнюються фонологічні, лексичні і граматичні риси, характерні кримськотатарській мові та кримському діалекту караїмської мови. Мовні особливості меджуми з Бахчисарайського палацу мають ряд аналогій серед інших відомих лінгвістам караїмських збірників кінця XIX – початку XX ст. (Ерака, Катика, Килджі) й відображають лінгвоекологію свого діалектного регіону, якому властива суміш кипчацьких та огузьких рис.

¹⁰*benim adim emine dir emine... gumuş*
моє ім'я Еміне, Еміне, срібний
quşaq daqınırım belime... neden duşdim
пояс зав'язаний на моєму стані, чому я потрапила
bir eline... serhat larda qullar çoq dir
в <чужі> руки, на кордоні багато війська,
baqın dostlar halime... ali osman dan
погляньте, друзі, на моє становище, якщо від Алі Османа
imdat gelse seni alırım elime...
прийде допомога, візьму тебе у свої руки

¹⁰ Варіанти цієї пісні див.: Кондараки В. Х. Универсальное описание Крыма. – Ч. XIII, № 10. – СПб., 1875. – С. 7; Олесницкий А. Песни крымских турок. – СПб., 1910. – С. 44.

Поряд із перекладом подаємо тут послідовну транслітерацію обраних текстів бахчисарайської меджуми, не вдаючись до фонетичної реконструкції. Саме цей спосіб графічного відтворення тексту, на нашу думку, дозволяє побачити фонетичні й фонологічні особливості пам'ятки.

שמיני חודש

אין אהרן אף גמאנו פארום בקטא איבוס אל .. אהל
דיקסטן קופאיימ בינאיימ בקטא איבוס אל .. איבוס
מאולא אלן מר דס קלבוני פב מילא גור .. פאטימא פא
איילאיימ רונאיימ בקטא איבוס אל ..

חנה בולרו בו לימני בורקאמ גלן קחדימאנר .. בירי בידי
קטיל אהרוב אונלרמ אולרו מיטטימ .. סכטיני אל גוט
בולרו סוליימני אמן .. רואלטימ גרדי רויאיימ בקטא
איבוס אל ..

עדיק אולמא כבאמ לימאניו איה פבי אהמטיין ..
אק גלא פרי פראסי וריר אולא קיסמטיין .. בילמב
איסטרוס קנבי פאברוינגע אבמטיין .. מר סחיר אבטי
דא אר רויאיימ בקטא איבוס אל ..

רר אולר אלרנמא סקין בר דוויא דוד פנדינע .. ביה
אנדן מוסאלי דיר אינמא זינדאטינע .. פרימא אולס
דולר אר בואי מיניאטינע .. אר מאוסלמאטיין
מאורמאיימ בקטא איבוס אל ..

שמיני חודש

שמיני חודש

אין אהרן אף גמאנו פארום בקטא איבוס אל .. אהל
דיקסטן קופאיימ בינאיימ בקטא איבוס אל .. איבוס
מאולא אלן מר דס קלבוני פב מילא גור .. פאטימא פא
איילאיימ רונאיימ בקטא איבוס אל ..

חנה בולרו בו לימני בורקאמ גלן קחדימאנר .. בירי בידי
קטיל אהרוב אונלרמ אולרו מיטטימ .. סכטיני אל גוט
בולרו סוליימני אמן .. רואלטימ גרדי רויאיימ בקטא
איבוס אל ..

עדיק אולמא כבאמ לימאניו איה פבי אהמטיין ..
אק גלא פרי פראסי וריר אולא קיסמטיין .. בילמב
איסטרוס קנבי פאברוינגע אבמטיין .. מר סחיר אבטי
דא אר רויאיימ בקטא איבוס אל ..

רר אולר אלרנמא סקין בר דוויא דוד פנדינע .. ביה
אנדן מוסאלי דיר אינמא זינדאטינע .. פרימא אולס
דולר אר בואי מיניאטינע .. אר מאוסלמאטיין
מאורמאיימ בקטא איבוס אל ..

שמיני חודש

ben bender de dildar aga qiziyim...
 я в порту, донька Дільдар-аги,
 altin inci daqinirim naziim... bir
 золотом, перлами мені навішали,
 ana niñ bir babaniñ qiziyim... serhat lar
 я донька своїх батьків, на кордоні,
 da wgwmr/ <...>
 sabah olsa ben qirima baqarim... gozle
 коли світає, я дивлюся в бік Криму,
 gozlerimden qanlı yaşlar dokerim.. anam
 ллються криваві сльози з очей,
 babam hasret ligin çekerim... keزالik
 я сумую за матір'ю і батьком,
 saba olsa kilse sine goturur...
 коли світає, ведуть до церкви,
 turlu turlu haçların dan optirir...
 різні хрести змушують цілувати,
 yuz biñ durlu dina tekliр ittiri<r>
 сто тисяч разів у свою віру пропонують перейти
 keزالik теж tam tam кінець, кінець
 tam кінець tam кінець
 dolantalim gemilerin aysin sevdigim yar aysin... hayir
 нумо оточимо кораблі, хай так буде, кохана, хай так буде, ні,
 idelim âq denizin yalisin... arayip da geldik
 ходімо на берег Середземного моря, прийшли в пошуках
 ispaniadan brusin... sib... yariş gezi qar olam
 сховку від Іспанії <...> погоня обіцяє зиск,
 gitti idiala... qzi idiala... пішли з претензіями
 hacininden hocasından çatariz... sagina soluna
 від паломників і ходжів, заряджаймо зброю... направо, наліво
 toplar atariz... bizde kufer ilen cenki ideriz...
 з гармат стріляємо... в нас іде війна з безбожниками
 keزالik... теж...
 şdda bogazından yelkenin açar... sia... sagina soluna
 із затоки <...> підняли вітрила <...> направо, наліво
 qulleler saçar... maltali gorse bizi maltaya qaçar
 розсипаються вежі... якщо мальтієць нас побачить, утече на
 Мальту

keزالik... теж...
 on bir ây dedikte gorundu daglar sid... qalyoncisi¹¹
 одинадцять місяців виднілися гори <...> гальюнник
 çiqmiş dursunup egler.. haliç qarudan dedikleri durma-
 з'явився, затримує, біля воріт Золотого Рогу
 yip aglar... keزالik... плаче без угаву... теж...
 yedi gemi geldi bizi şaşirdi... siş... pilaqamizi¹²
 сім кораблів прийшли, ми розгубилися <...> як тільки наша
 табличка
 qarşıma duşunden.. duşman qalip oldu aramiza
 упала, ворог зупинився, до нас
 qoşuldu... keزالik... помчав... теж...
 aq deniz deren dir gorunmez dibi... sid... yardımçimiz
 Середземне море глибоке, дна не видно <...> наша допомога
 olsun yaradan canı... haliç qarudan dedikleri gzilr
 нехай прийде, рани на душі, біля воріт Золотого Рогу походжає
 biri... kzlik... хтось... теж... asik umer¹³
 tam tam кінець, кінець
 ay zahide aç gozunu saraya baqta ibret al... ol
 гей, пустельнику, розплющ очі, глянувши на пустелю, зрозу-
 мій мораль,
 direksiz qubeye binaya baqta ibret al... zikrin
 поглянувши на купол будови без колон, зрозумій мораль,
¹¹ Qaliwncisi, kalyon, ісп. "галіон, військове судно" [Турецко-русский
 словарь / Сост. Д. А. Магазаник. – М., 1945. – С. 308].
¹² Plâka, іт. "металева пластинка; дощечка з написом; бляха з номе-
 ром; номерок" [Турецко-русский словарь. – С. 491].
¹³ В оригіналі належить Ю. Емре: Zahirde aç gözünü sahraya bakta
 ibret al, Şu direksiz kubbe-i elvâna bakta ibret al, Zikr-i Mevlâ ile her dem
 kalbini saf eyleyip, Daim ayına-i dünyaya bakta ibret al. Arif isen çekme
 zerrece fenâ'nın mihnetin, Herkesin Yâr-ı Hûdâ'dır elbet verir kısmetin,
 Görmek istersen Cenab-ı Kibriya'nın hikmetin, Her gün seher vakti kalk
 deryaya bakda ibret al. Kande gitti, geldiler; bunca dünyaya kahraman, Bir
 birine fend edip onlarda oldu imtihan, Yel götürdü tahtını hani Süleyman'ı
 zaman, Aç gözünü devleti İskender'e bakda ibret al. Derviş Yunusgel
 güvenme bu fâni mihnetine, Bu dünya bir zillettir, aldanma ziyetine,
 Padişah olsa da derler er kişi niyetine, Var musallada yatan mevtaya bakda
 ibret al [http://yunusemresiirleri.blogspot.com/].

mevla ilen her dem qalbini pek eyilenur... dâima da
 при спогаді про Всевишнього серце завжди зцілюється,
 euleyen dunyaya baqta ibret al...
 поглянувши на світ, що все кращає, зрозумій мораль
 hana buldu bu cihanî bunca gelen qahrimanlar... biri birini
 стільки героїв, що прийшли в цей світ, опинилися в крові,
 один одного
 qatil idup onlarda oldu imtihan... taktini yel gotur
 убиваючи, проходять вони випробування, трон вітер розвіяв,
 buldu suleymani zaman... devleti iskenderi deryayi baqta
 час Сулеймана, поглянувши на море держави Іскандера,
 ibret al... зрозумій мораль,
 ârif ol çekme cihanin zira bri zhmtin...
 мудрецю, не зважуй всесвіт по крихтах,
 her geze bri hudasi verir cumle qismetin... bilmek
 кожному творець дає свою долю, якщо хочеш знати
 istersen cenabi kibriyanin hekmetin... her sehir vahti
 мудрість великого Бога, щоранку удосвіта
 da var deryaya baqta ibret al...
 дивлячись на бурхливе море, зрозумій мораль.
 der umer aldnma saqin bu dunyanin fendina... bir
 Умер говорить, не схиб, уникай облуд цього світу,
 zindan misali dir inanma zinnetine¹⁴... padişah olsa
 в'язниця є прикладом, не вір блиску, кажуть, що падишах
 derler er kişi inayetine... var musallat¹⁵ da yatan
 покровитель кожної людини, однак, на лежачого на камені
 mevtaya baqta ibret al... покійника поглянувши, зрозумій мо-
 раль...

tam

кінець

¹⁴ Zinnatina, ziyet, ар. "прикраса, убрання, наряд, розкіш, пишність, блиск" [ТРС, 691].

¹⁵ Mwsllt зі значенням musallat, ар. "надокучливий", тут недоречно, слід читати musalla, ар. "камінь, на котрий ставиться труна під час здійснення обряду поховання" [ТРС, 426].